

УДК 81'373,4:141.311 (083.71)

**PHRASEME-IDEOGRAPHIC MODEL OF CONCEPT “PERSON”
IN THE UKRAINIAN EASTERN-STEPPE DIALECTS
AS THE BASIS OF LINGUISTIC DATABASE**

**Harbera I.V., Postgraduate student,
Assistant of General Department
and Applied Linguistics and Slavic Philology
*Vasyl Stus Donetsk National University***

Harbera I.V. PHRASEME-IDEOGRAPHIC MODEL OF CONCEPT “PERSON” IN THE UKRAINIAN EASTERN-STEPPE DIALECTS AS THE BASIS OF LINGUISTIC DATABASE

The article elaborated the phraseme-ideographic model of concept “Person” in the Ukrainian eastern-steppe dialects as the basic principle of similar linguistic database. The following structure is accepted as operational: phraseme-semantic field – phraseme-semantic group – phraseme-semantic subgroup.

Key words: phraseme-ideographic model, concept “Person”, linguistic database, phraseological unit, area.

У статті опрацьовано фраземоідеографічну модель концепту «людина» в східностепових українських говірках як основний принцип укладання однойменної лінгвістичної бази даних. За роботу прийнято структуру: фраземосемантичне поле – фраземосемантична група – фраземосемантична підгрупа.

Ключові слова: фраземоідеографічна модель, концепт «людина», лінгвістична база даних, фразеологічна одиниця, ареал.

В статье обработана фраземоідеографіческая модель концепта «человек» в восточностепных украинских говорах как основной принцип создания одноименной лингвистической базы данных. Рабочей принята структура: фраземосемантическое поле – фраземосемантическая группа – фраземосемантическая подгруппа.

Ключевые слова: фраземоідеографіческая модель, концепт «человек», лингвистическая база данных, фразеологическая единица, ареал.

Ideographic systematization of phraseological fund of the Ukrainian language has drawn attention of linguists for centuries (see works by A. Ivchenko, Zh. Krasnobayeva-Chorna, M. Nomys, Y. Pradid, V. Uzhchenko, etc.). One of the areas of ideographic linguistics at the beginning of XXI is study of cognitive structures and processes that is world view. This area is caused by the connection of ideographic linguistics with cognitive linguistics as the subjects of their study are concepts and conceptual structures that make the basis of language awareness, regular patterns of their development. Lexicographical implementation of this task is related to processing of a variety of ideographic classifications and dictionaries through thematic and semantic fields that represent the world view “from the language” and due to the creation of linguistic databases based on an ideographic principle. Relevance of the article is caused by the lack in the Ukrainian studies of phraseological units-representants database of the concept “Person” in the Ukrainian eastern-steppe dialects.

The purpose of this article is to study phraseme-ideographic model of concept “Person” in the Ukrainian eastern-steppe dialects as the basic principle of similar linguistic database.

The source study base includes 200 phraseological units, selected by continuous sampling of dialect phrase books.

For the first time in the Ukrainian studies M. Nomys used a thematic principle of material classification with regard to phraseological structure of the language that provided panoramic coverage in relevant twenty sections [9]: beliefs of Ukrainian people; fate, misfortune, grief; historical past; health, diseases, death; economic activity; human appearance, clothing; neighbors, godfathers, friends, enemies and more.

From the 80's of XX century in the Ukrainian linguistics a great attention is enhanced to the systematic study of phraseological units and their thematic description. The purpose of thematic-ideographic classification is considered by Y. Pradid as “creation of a complete picture which contains a mosaic of the national phrasemic system made of separate “stones” [10, c. 35]. Thus, ideographic description reflects the holistic, global image of the world that is formed by fusion of results of cognitive and evaluative processes that is the worldview specific to a particular language community, or its part. It should be noted that, despite the relatively long period of ideographic studies, up to the present there is no well-estab-

lished and generally accepted phraseme-ideographic systematization, but there are just different forms of thesaurus formation.

M. Alefirenko divides phrasemes according to two thematic fields, which are subdivided into phraseme-semantic groups expressing related concepts. The basis of these PSG is represented by synonymous, antonymic and polysemantic relations [1, p. 16]. Thus, M. Alefirenko offers the following hierarchy of phrasemes: semantic subgroup – phraseme-semantic group – thematic field. Y. Pradid, studying human emotions, has developed phraseme-ideographic classification: synonymic row – semantic group – semantic field – thematic group – thematic field – ideographic group – ideographic field – archifield [11, p. 40]. Ideographic classification of areal phrasemics by V. Uzhchenko has the following hierarchy: variant-synonymous group – phraseme-semantic field – phraseme-thematic subgroup – phraseme-thematic group.

At present time the best-known are ideographic phraseme classification of the Ukrainian language presented by M. Alefirenko, Y. Pradid, V. Uzhchenko. According to M. Alefirenko all phrasemes of the Ukrainian language can be divided into thematic fields of two conceptual areas – “person” (88%) and “the universe and person” (12%) [1, p. 16]. Accordingly, there are two thematic fields: intellectual-emotional and attributive-modal. Thus, intellectual and emotional thematic field constitute the following phraseme-semantic groups: external and internal sensations, visual and auditory perception, thinking, speech activity, social status, character features, modal-judgment-based characteristics, emotional and volitional activity, physical condition, mental condition. Attribute-modal thematic field consists of PSG associated with “generalized notions of measures used in production and social activities of people” [1, p. 17]. Phraseme-semantic groups of this field constitute specific binary oppositions: fast – slow, far away – nearby, many – few, large – small, long – soon.

General scheme of dialect phrasemes classification according to L. Arsentyva is the following: Person as a living being (appearance, physiological processes, physical condition, health, diseases, traditional medicine, food, foodstuffs, clothing, shoes, household items, meals, home, buildings, village, neighborhood); Person as a rational being (emotions, feelings, rueful feelings, intellect, intelligence, attention, memory, speech, abilities, skills, desire, temper, behavior, actions); Person as a social being (way of life, family, relationships between people, financial

and social status, crafts, labor, agriculture, customs, ceremonies, fortunetelling, superstitions, games, songs, dances); Abstract relations and concepts (space, shape, location, time, movement, quality, feature, quantity, measure, limit, denial, rejection); Fauna; Flora; Inanimate nature.

Y. Pradid offers the following scheme of phraseme-ideographic classification of basic human knowledge about the environment: wild-life (flora, fauna, people) and inanimate nature (object, phenomenon) [11, p. 16].

V. Uzhchenko differentiates phrasemics of eastern-Slavonic and eastern-steppe phraseme-thematic dialects into three groups (PTG): person, abstract relations and concepts, nature. PTG “Person” has the structure: PTSG “Person as a living being” (PSF “Appearance” – VSG very high, very low, very fat, very thin, very dirty, puffy; PSF “Physical condition” – VSG to keep gracefully, pregnant; PSF “Mental state” – VSG to laugh, fear; PSF “Clothes” – VSG to suit / not suit, untidy; PSF “Movement” – VSG to disappear, jump out (unexpectedly appear), feel uncomfortable); PTSG “Person as a rational being” (PSF “Intellect” – VSG stupid, crazy; PSF “Emotions, feelings, state” – VSG to be angry; PSF “Temper, behavior” – VSG to cheat, calm, very angry, very greedy, very lazy, to sit idle, to take it slow, to pay excessive attention to insignificant things); PTSG “Person as a social being” (PSF “Relations between people” – VSG to wish success, to show unfriendly attitude, to quarrel, to beat, to make unfavorable exchange, to live in a care-free manner, to show off, to live in poverty, to live without consent, to live friendly, unnecessary, similar). PTG “Abstract relations and concepts” consists of four PSF “Opportunity” – VSG highly improbable; PSF “Space” – VSG to take circuit, to go far away; PSF “Quantity” – VSG great many, precious little; PSF “Quality” – VSG very tasteless, dirty, very tight. PTG “Nature” constitutes one PSF “Time” – VSG never, age-long, early on, very late [13, p. 119–209].

According to Zh. Krasnobayeva-Chorna, the subject matter of phraseme-field may be a concept, serving as a marker entering into the peculiar language space, as any concept represents a category of ideographic classification that corresponds to the natural division of the real world. Thus, phraseme-semantic field “Person” is built around the concept of “Person”. The following structure is accepted as operational in this study: phraseme-semantic field (PSF) – a set of semantic groups united by conceptual criteria around the concept; phraseme-semantic group (PSG) – a set of semantic subgroups united by one archiseme

present in the phraseological meaning of all the members of the group and reflects their common categorical properties and features; phraseme-semantic subgroup (PSSG) – a set of phraseological units, united by the differential seme that connects their relations of similarity or contrast.

Thus, the model of phraseme-semantic field “Person” in the Ukrainian eastern-steppe dialects has the following structure: 6 phraseme-semantic groups, 18 phraseme-semantic subgroups, 200 phraseological units.

PSG “**Temper**” (32,5%): PSSG “Positive character features” (Ukr. *витися як вуж у траві* – to be smart, able to get out of difficult situations; Ukr. *горобців руками ловити* – to be a quick person; Ukr. *майстрова жила* – a skillful person; Ukr. *на душу багатий* – attentive, careful; Ukr. *ангел небесний* – kind-hearted; Ukr. *голий Вася в босих туфлях* – funny; Ukr. *губа не з лопуха* – about a person, endowed with all personality features: clever, brave, principal; Ukr. *хоч став у святий вугол та молись* – about a good person); PSSG “Negative character features” (Ukr. *ангел на крилах* – a person who represents innocence; Ukr. *Васьок хутірський* – backward person; Ukr. *бабський валянок* – henpecked man; Ukr. *старий валянок* – an elderly person who do not mind to pay court to young girls; Ukr. *дятлик-стукун* – a hard-working person; Ukr. *лінивий валянок*; Ukr. *Ваня Розпилов*; Ukr. *дуй-вітер*; Ukr. *гуляка святковий*; Ukr. *через день неділя, а в суботу свято* – a lazy person; Ukr. *Ваня-вітрогон* – light-minded, frivolous; Ukr. *вітер в голові*; Ukr. *як вітер у полі*; Ukr. *як горобець літом*; Ukr. *віють вітри з-під макітри*; Ukr. *на голові сніг, а в голові вітер* – about a light-minded, frivolous, unexperienced person; Ukr. *черепа’не золото* – narrow-souled, not-nice person; Ukr. *зведення господнє* – a very naughty child, mischief-maker; Ukr. *всі вогні горять* – about a fidgety and naughty child; Ukr. *і через губу не переплюнути* – to be a haughty person; Ukr. *на волах не під’їдеши* – about an inaccessible person; Ukr. *донька лисиччина* – a very cunning woman; Ukr. *лисячі вушка* – about a very cunning person; Ukr. *солом’яна душа* – a weak-willed person; Ukr. *відьма конотопська*; Ukr. *гримза волохата*; Ukr. *сатана безрога* – a malicious woman; Ukr. *відьма підколодна*; Ukr. *Змія Батьківна* – an insidious, malicious woman; Ukr. *як гадюча голівка* – about a very malicious, bad-tempered person; Ukr. *жаба зелена*; Ukr. *жлоб-економ* – a greedy person; Ukr. *широке горло*; Ukr. *горобця в полі за гроші заганяє*; Ukr. *як два жида разом* – about a greedy person; Ukr. *герой у бабиній кохті (кофті)* – boastful but cow-

ardly; Ukr. *нема гори, одні яри* – about a very boastful person; Ukr. *як мокре гуся*; Ukr. *ні діла ні роботи* – about a person capable of nothing, unskillful person; Ukr. *сільський вісник*; Ukr. *месна газета*; Ukr. *вода в роті не держиться* – about a person who knows all the latest news and likes to gossip; Ukr. *губа як у старого цигана* – about a deceitful person; Ukr. *груди пухнуть* – about a jealous person; Ukr. *як Альоша* – about a person with disadvantageous character features); PSSG “Neutral character features” (Ukr. *холодильна камера* – an indifferent person; Ukr. *пугливий заєць*; Ukr. *горобине серце* – a fearful person; Ukr. *Вася з Коноплянівки* – simple-minded, naive; Ukr. *спокійна вівця* – humble; Ukr. *ні нашим ні нашим* – a person lacking confidence; Ukr. *з однієї глини зліплени*; Ukr. *з одного дерева ягоди*; Ukr. *одного засолу огірочки* – similar, common in temper; Ukr. *хоч віники в’яжи*; Ukr. *хоч у вухо стріляй* – about a very even-minded person; Ukr. *ні вкрасти ні посторожити* – about a carefree person).

PSG “**Appearance**” (27%): PSSG “Body type” (Ukr. *акваріум проковтнути* – to be fat; Ukr. *вісім на вісім*; Ukr. *дев’ять на дванадцять*; Ukr. *що вишир що вздовж*; Ukr. *великий гарбуз*; Ukr. *діжка з огірками*; Ukr. *товста свиня* – very fat; Ukr. *на волах не об’їдеши* – about a very fat person; Ukr. *аршин проковтнути*; Ukr. *за вітром гнутися*; Ukr. *сховатися за вудочку* – to be a very slim; Ukr. *ходяча анатомія*; Ukr. *Геракл засушений*; Ukr. *глист у скафандрі* – very slim, everything hangs on him; Ukr. *можна анатомію вивчати*; Ukr. *вітер переломе* – about a very slim person; Ukr. *повертатися як ведмідь за зайцем* – to be awkward, clumsy; Ukr. *ведмідь клишоногий* – baker-legged; Ukr. *дрючок горбатий* – a round-shouldered person; Ukr. *індюшиця горбата* – a humpbacked woman; Ukr. *як з воза вилами скидана* – about ugly, ill-looking female body type); PSSG “Height” (Ukr. *головою об хмари битись* – to be very tall; Ukr. *аж в Америку видно*; Ukr. *як верба на дворі*; Ukr. *як телевізійна вишка*; Ukr. *два ноль сєм*; Ukr. *ходячі двері*; Ukr. *як день без обіду* – about a very tall person; Ukr. *як антена*; Ukr. *як суха верба* – about a very tall and slim person; Ukr. *аршин з шапкою*; Ukr. *горобцю по коліна*; Ukr. *як глист під мікроскопом* – about a very short person); PSSG “Hair do” (Ukr. *Африка приїхала* – about a curly-haired person; Ukr. *кучерявий без волос*; Ukr. *була одна волосина, та й ту гнида одкусила*; Ukr. *волосся обтер об чужі подушки* – about a bald man; Ukr. *вибух на макаронній фабриці*; Ukr. *як вівця шльонська* – about a woman with careless hairdo); PSSG “Clothes” (Ukr. *здунь-полетить* – about a beau-

tiful, fashionably-dressed woman; Ukr. *Альоша з мильного заводу*; *свинячий вид* – an untidily dressed person; Ukr. *Валя з хозтовару* – an untidily dressed woman; Ukr. *голий, босий і при галстуці* – improperly dressed; Ukr. *голий, босий і з відром* – naked; Ukr. *як вівця під лопухами* – about a person whom a headwear and clothes do not suit); PSSG “Peculiarities of appearance” (Ukr. *і уха в кісті* – about dirty, untidy person; Ukr. *як з воску вилитий*; *як вільце* – about a beautiful person; Ukr. *як смертний гріх* – about an ugly person; Ukr. *як гречкою притрушений*; *як дроб’ю побитий* – about a freckled person; Ukr. *як з воску зроблені*; *в одній діжці мішані* – about persons resembling each other).

PSG “**Mental abilities**” (19%): PSSG “Mentally retarded” (Ukr. *з Алмазної втекти* – to be insane; Ukr. *об вагонетку малим ударитися*; *зірватися з вишки*; *не дружити з головою* – to be silly, mentally retarded; Ukr. *Ваня з мильного заводу*; *возом переїханий*; *здрастуй-дерево*; *вівця неотесана*; *дерев’яний віник*; *Вова з Тамбова*; *упущений у дитинстві*; *дитя Алмазної*; *прибитий мокрим віником*; *з-під вугла черевиком прибитий*; *тут весна, там зима, а тут шариків нема*; *кінська голова* – silly, mentally retarded; Ukr. *солом’яна голова* – slow-witted, careless; Ukr. *Альоха запальонний*; *Альоша з водокачки*; *валянком прибитий*; *Ванька з Бугаївки*; *Володя шарапівський*; *Вася з водокачки*; *Вася з трудоднями*; *Вася приморожений* – weird, weak-minded; Ukr. *дурочка з переулочка*; *Дуся Педалькіна з пивзаводу*; *дурочкіна сваха* – a silly woman; Ukr. *як два автобуси вперек* – about an illiterate person; Ukr. *Ванька дома, Маньки немає*; *у голові вавка*, *у кармані справка*; *винта не хватає в голові*; *дірка в голові* – about silly, weak-minded); PSSG “Mentally developed” (Ukr. *повна голова ума* – clever; Ukr. *битий вовк*; *бита голова*; *стріляна ворона* – experienced, beaten by life, wordly-wise, enduring, a person who is difficult to outwit; Ukr. *вумний як вутка* – about a person who showed his intelligence that no one expected).

PSG “**Physical and emotional state**” (11%): PSSG “Health” (Ukr. *йодом обмазаний*, *зеленкою облитий* – healthy, without any diseases; Ukr. *хоч у воли запрягай*; *можна воду возити*; *волові жили* – about a healthy, strong person; Ukr. *як зірточок* – about a cheerful and fresh person); PSSG “Psychical and emotional exhaustion” (Ukr. *робити на аптеку* – to be sick, beaten; Ukr. *як викручений* – about a tired person; Ukr. *вітром носе*; *як живий вмерлець* – about an exhausted, tired person; Ukr. *про-*

утюжений Іван – a person stricken with grief; Ukr. *злюка-бобер* – sorehead; Ukr. *тридцять три года больна, а ні разу не вмерла* – about a woman who likes to simulate an illness; Ukr. *глисти в карти грають* – about a very hungry person; Ukr. *вінками воняти*; *дихати взаїми* – to be close to death; Ukr. *відведене кончається* – about anybody close to death; Ukr. *як плакуча гітара*; *як у воду вмочений* – about a gloomy, sad person); PSSG “Drunken state” (Ukr. *асфальт обнімати* – to be very drunk; Ukr. *головастік заспиртований*; *п’яний на вухналь* – very drunk; Ukr. *вітер в спину, він в димину* – about a very drunk person).

PSG “**Family**” (7,5%): PSSG “Pregnancy” (Ukr. *аїста ждати*; *ходить важкою* – to be pregnant; Ukr. *вишенька пузата* – pregnant; Ukr. *від Ваньки Ветрова* – pregnant of unknown person; Ukr. *третій год на дев’ятому місяці* – about a woman who is unable to become pregnant); PSSG “Newborn child” (Ukr. *Ванька Ветров* – illegitimate child; Ukr. *аїст круг почоту зробив* – about a newborn child; Ukr. *вітром навіяне* – about a child born to an unmarried woman); PSSG “Relatives” (Ukr. *Василь бабина сестра*; *через три версти коліно*; *п’ята вода на киселі*; *нашим воротам двоюрідний сарай*; *ваші двері нашій хаті троюрідний погріб*; *дід бабі троюрідний Яшка* – distant relatives; Ukr. *гени пальцем не задушиши* – about a person whose behavior is similar to his/her parents or relatives).

PSG “**Age**” (3%): PSSG “Old age” (Ukr. *вже васильками тхнути* – to be old, sick; Ukr. *дід часів революції* – a very old person; Ukr. *на год старше од Леніна* – about a very old person; Ukr. *годи накривають* – about elderly persons with their moods); PSSG “Youth” (Ukr. *зелень неотесана* – a young person who has not grown wisdom and life experience; Ukr. *у голові зелені овочі* – about a young person without life experience).

Thus, at present time the study of national specific features of phrasemes, we have tested various schemes of ideographic description, made attempts to present both general language and areal ideographic world view that can be recorded by respective ideographic dictionaries.

Model of phraseme-semantic field “Person” in the Ukrainian eastern-steppe dialects has the following components: 6 phraseme-semantic groups, 18 phraseme-semantic subgroups, 200 phraseological units, and makes the basis for the similarly-named linguistic database.

Systematization of phraseme-semantic groups of phraseme-representants of the concept “Person” in the Ukrainian eastern-steppe dialects

and observation of their specific content opens a panoramic retrospective picture of prototypes as a separate cultural-national component in the nationwide continuum.

Further relevant study covers structural and semantic and grammatical classification of phraseme-representants of the concept "Person" in the Ukrainian eastern-steppe dialects and creation of similarly-named linguistic database.

REFERENCES:

1. Алефіренко М. Теоретичні питання фразеології / М. Алефіренко. – Харків : Вища школа, 1987. – 136 с.
2. Івченко А. Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія / А. Івченко. – Харків : ФОЛІО, 1999. – 304 с.
3. Краснобаєва-Чорна Ж. Концептуальний аналіз як метод концептивістики (на матеріалі концепту ЖИТТЯ в українській фраземіці) / Ж. Краснобаєва-Чорна // Українська мова. – 2009. – № 1. – С. 41–52.
4. Краснобаєва-Чорна Ж. Сучасна концептологія: концепт життя в українській фраземіці : [монографія] / Ж. Краснобаєва-Чорна. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – 201 с.
5. Краснобаєва-Чорна Ж. Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць у Словнику фразеологічних термінів сучасної української мови / Ж. Краснобаєва-Чорна // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць]. – Вип. 22. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – С. 289–298.
6. Краснобаєва-Чорна Ж. Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір : [монографія] / Ж. Краснобаєва-Чорна. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – 410 с.
7. Леснова В. Матеріали до словника говірок Східної Слобожанщини: Людина та її риси / В. Леснова. – Луганськ : Шлях, 1999. – 76 с.
8. Матеріали до словника східностепових українських говірок // Східностепові українські говірки: [Наук.-навч. посібник] / За заг. ред. А. Загнітка. – Донецьк : ДонДУ, 1998. – С. 81–114.
9. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше / М. Номис. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
10. Прадід Ю. Засади укладання фразеологічного словника ідеографічного типу / Ю. Прадід // Мовознавство. – 1995. – № 4–5. – С. 35–40.
11. Прадід Ю. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / Ю. Прадід. – К. : Сімферополь, 1997. – 252 с.
12. Ужченко В. Українська фразеологія : [навч. посіб. для філол. фак.-ів ун-ів] / В. Ужченко, Л. Авксентьєв. – Харків : Основа, 1990. – 167 с.
13. Ужченко В. Східноукраїнська фразеологія : [монографія] / В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.
14. Ужченко В. Фразеологія сучасної української мови : [навч. посіб.] / В. Ужченко, Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2007. – 494 с.
15. Ужченко В. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В. Ужченко, Д. Ужченко. – Вид. 6-е, доповн. й переробл. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – 552 с.